

AFFEKT HOLATI VA UNING SUD-PSIXOLOGIK EKSPERTIZASI

<https://doi.org/10.53885/edinres.2022.9.09.041>

Elov Zuyodullo Sattorovich

Buxoro davlat universiteti o'qituvchisi, PhD

Annotasiya: I lmiy maqolada, bugun jamiyatda sud psixologik ekspertizalarining o'ziga xos tomonlariga to'xtalib o'tilgan bo'lib, affekt holati vaqtidagi shaxsda kechadigan psixologik jarayonlar haqida fikr yuritilgan. Shuningek sud-psixologik ekspertizasi jarayonida affekt holatiga alohida to'xtalib o'tilgan bo'lib, bunda us

Kalit so'zlar: Affekt, diagnostika, sud psixologik ekspertizasi, sudlanuchi, aybdor, emotsiya, jazavalanish, jinoyat, psixik buzilish.

СОСТОЯНИЕ ПРИВЛЕКАТЕЛЬНОСТИ И ЕГО СУДЕБНО- ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ЭКСПЕРТИЗА

Элов Зиёдулло Сатторович

преподаватель Бухарского государственного университета, PhD

Аннотация: В научной статье, посвященной специфическим аспектам судебно-психологической экспертизы в современном обществе, рассматриваются психологические процессы, происходящие в человеке во время аффективного состояния.

Ключевые слова: аффект, диагностика, судебно-психологическая экспертиза, подсудимый, виновный, эмоция, наказание, преступление, психическое расстройство.

STATE OF AFFECTION AND ITS FORENSIC PSYCHOLOGICAL EXPERTISE

Elov Ziyodullo Sattorovich

Lecturer at Bukhara state university, PhD

Annotation: The scientific article devoted to the specific aspects of forensic psychological examination in modern society examines the psychological processes occurring in a person during an affective state.

Key words: affect, diagnosis, forensic psychological examination, defendant, guilty, emotion, punishment, crime, mental disorder.

KIRISH. Sud psixologik ekspertiza o'tkazishning markaziy masalalaridan biri – bu jinoyat sodir qilish jarayonidagi affekt holatini diagnostika qilishdir. Diagnostika qilishning sababi shundaki, jinoyat qonunchiligi bo'yicha affekt holati (fiziologik) aybni yengillashtiruvchi holat hisoblanadi.

Ko'p hollarda sud psixologik ekspertizasini o'tkazish, misol uchun qotillik jinoyatini sodir qilgan shaxs yoki og'ir tan jarohati yetkazgan shaxs, shu jinoyatni affekt holatida sodir qilganligi yoki qilmaganligini aniqlashda namoyon bo'ladi, ya'ni bu turdagi ekspertizaning sub'ekti ayblanuvchi yoki sudlanuvchi hisoblanadi. Bunda shaxs g'azabining affektga, ya'ni jazavalanish psixik holati nazarda tutiladiki, bunday holat kishini agressiv faol hatti-harakatlarni amalga oshirishga majbur qiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA. Barcha tadqiqotchilar ham ijtimoiy psixologiyaning metodologik tamoyillariga amal qilgan holda shaxs psixologik himoya uchun muhim bo'lgan u yoki bu jihatni nazariy-ilmiy tarzda asoslab beradilar. Bular ichida shaxs affektiv holati uchun muhim nazariy-ilmiy ahamiyat kasb etuvchi ijtimoiy psixologik vazifalarni aniqlashga qaratilgan tadqiqotlarni G.M.Andreyeva, M.G.Davletshin, Yu.M.Zabrodin, D.Karnegi, V.M.Karimova, B.D.Parigin, T.B.Snigireva, A.V.Filippov, P.N. Shixirev, G'.B. Shoumarov, V.A. Yadov, E.G'. G'oziyev; shaxs faolligi bilan bog'liq tadqiqotlarni alohida qayd etish mumkin. Bu esa sudga oid psixologik ekspertiza jarayonining bugungi kundagi ayrim dolzarb jihatlarini, muammolari va uning yechimlari haqida o'ylashga, fikr-mulohaza yuritishga va o'z tadqiqotimiz vazifalarini belgilab olishga ilmiy-nazariy va metodologik manba sifatida yordam beradi deb o'ylaymiz.

Affekt holatining shaxs xulqiga ta'sir qilishi, nomusga tegish jinoyatini tergov qilishda namoyon bo'ladi. Bunda jabrlanuvchining faol qarshilik ko'rsatmaganlik holati ko'zda tutilgan. Bu holda jabrlanuvchining qo'rquv holati affekt holatining mavjud yoki mavjud emasligini va bunday holat jinoyat sodir qilish jarayonida uning xulqiga qanday ta'sir ko'rsatishini aniqlashda katta ahamiyatga ega.

Shuningdek, ehtiyotsizlik oqibatida sodir qilingan jinoyatlarni tergov qilish jarayonida ham affekt holatini aniqlashga katta e'tibor berish zarur. Chunki affekt holatining shaxs ongiga ta'sir qilishi shu xildagi jinoyatlarni sodir qilishga olib keladi. Misol uchun qotillik yoki zaruriy mudofaa chegarasidan chetga chiqish jinoyatlari shular jumlasidan.

Yuqoridagi fikrlarga asoslanib, affekt holatini sud-psixologik ekspertizasida keng qo'llanishi maqsadga muvofiq degan xulosaga kelishimiz mumkin. Chunki, S.L.Rubinshteynning fikricha "Affekt bu – tez va birdaniga o'tadigan, portlovchi xususiyatli emostional jarayon bo'lib, bu holat shaxsning o'z harakatiga nisbatan ongli irodaviy nazorat qilishni buzadigan holatdir".

Mazmunan affektning xursandchilik, qo'rquv, g'azab va boshqa turlarini ajratib ko'rsatish maqsadga muvofiq[1].

Affekt nima? Affekt psixologik kategoriya bo'lib, bu holatni maxsus bilimlarga, ya'ni affektiv reakstiyalarning paydo bo'lishi, kechishi, rivojlanishi to'g'risidagi bilimlar bilan qurollangan mutaxassis diagnostika

qilishi lozim. Psixolog-ekspert jinoyatni affekt holatida sodir qilinganligi yoki qilinmaganligini aniqlasa, natijada sud va tergovga kuchli psixik hayajonlanish holatiga bahor berish va aybni engillashtiruvchi holat deb topish huquqi beriladi.

Affektning sud psixologik ekspertizasini o'tkazish, sudlanuvchi yoki jinoyat sodir qilishda gumonlanuvchining harakatini to'g'ri tasnif qilish (baholash) uchun zarurdir.

Uzoq yillir davomida "Ayblanuvchi jinoyat sodir qilgan vaqtda affekt holatida bo'lganmi?" degan savol huquqshunoslar tomonidan mustaqil, mutaxassislar yordamisiz hal qilib kelinar edi. Bu borada sud psixologik ekspertizasining imkoniyatlari cheklanganligi hisobga olinmagan.

Fiziologik affekt psixik holatdan chiqmagan holda, kutilmagan tarzda qisqa vaqt oralig'ida katta kuch bilan sodir bo'lib, psixologiya sohasi doirasida o'rganiladi. Normal affekt bilan patologik affekt oralig'idagi farqni ko'rsatish uchun sog'lom kishidagi neyrodinamik jarayonlarni asos qilib olish tabiiy holat hisoblanadi.

Birlamchi affektning sabablarini kuzatish orqali, fiziologik holdagi psixologik tabiiylikni ko'rish mumkin. SHuning uchun ham tahlil qilinayotgan holatni psixologik affekt deb baholash maqsadga muvofiq[4].

Bugungi zamon psixologiyasida "affekt" tushunchasi hech bir to'ldirishlarsiz aniq ifodalanishga ega.

Yuqoridagi fikrlarga asoslanib, shuni ta'kidlashimiz mumkinki, fiziologik affekt sud-psixologik ekspertizasiga taaluqli jarayon bo'lib, buning dalili sifatida patologik va fiziologik affekt oralig'idagi farqni ko'rib chiqishimiz lozim.

Psixiatriyada patologik affekt – o'tkir, qisqa muddatli psixik buzilish jarayoni bo'lib, alohida favqulotda to'satdan paydo bo'luvchi va mujassamlashtiruvchi holat deb tushuntiriladi, ya'ni:

Ong doirasi chuqur chalkashtiruvchi, qaysiki qorong'ulashtiruvchi holat;

Avtomatik harakat bilan tezkor vaziyatlarda hayajonlanish;

To'la va qayta sodir etilgan amneziyaning harakatlari va boshqalar;

Patologik affektholatibezovtalanishkechinmalariningintensivligibilan ajralib turadi, biroq shu holatda sodir qilinayotgan harakat katta ta'sir qiluvchi kuchga ega bo'ladi. Ko'p hollarda patologik affektning qiziqqonligi ko'p yoki kam, uzoq muddat chuqur uyqu bilan tugallanadi[3].

Shunday hollarda patologik affekt mazkur jarayondagi psixikaning kasalligi hisoblanadi. Shu sababli bunday holat, psixiatr-shifokor tomonidan baholanishi zarur. Buning sababi shundaki, shaxsning psixik kasal ekanligini sud tan oladi.

Psixologiyada affekt – kuchli va shunchaki qisqa muddatli emostional hayajonlanish paydo bo'lishideb tushuntiriladi. Bunday vaziyatlar psixik

holatlar almashinuvi deb baholanadi, biroq, ularda xastalik belgilari bo'lmaydi.

Psixologiyada affekt holatini yuzaga keltiruvchi sabablar sifatida quyidagilar baholanadi:

Affektholati odamning hayotiga xavf tug'diruvchi biologik instinktga va ehtiyojiga bog'liq ravishda (bevosita yoki bilvosita hayotga tatbiq qilish);

Affekt kishini o'rab turgan atrofdagi boshqalarning harakati, ularning mulohazalari, ijtimoiy baholari, uning shaxsiga qattiq shikast etkazuvchi insonning o'zini-o'zi baholashiga ta'sir ko'rsatuvchi omillar bilan yuzaga kelishi mumkin. Ma'lumki, affektni majburlash yoki shaxsni qattiq haqorat qilish yo'li bilan yuzaga keltirish aksariyat holatlarda ko'p uchraydi[7].

Yuqoridagi mulohazalardan ko'rinib turibdiki, affekt faqat (spetsifik) o'ziga xos xususiyatlari bor bo'lgan vaziyatlardagina yuzaga keladi, xolos. Ushbu omilni tasdiqlovchi qator faktlar mavjud.

Yuridik adabiyotlarda haqqoniy ravishda ko'rsatiladiki, mana shu vaziyat sub'ektning hayolida emas, balki uning o'ngida paydo bo'lishi shart.

Affekt har doim bir zumda paydo bo'lish xususiyati bilan tavsiflanadi, chunki u birinchi bor insonga ta'sir qilgani uchun unda qo'zg'atuvchilar affektli munosabatlarni yuzaga keltiradi.

Ba'zida affektli portlash tayyorlovchining shartlaridan biri – affektli munosabatni keltiruvchi takroriy vaziyat bo'lib hisoblanadi.

Ayni takroriy vaziyat kechinmalarining rivojlanishiga, keyinchalik esa affektiv porlash sodir bo'lishiga olib keladi.

Buning asosiy ma'nosi shundaki, oxirgi vaziyatlarda g'ayriqonuniy harakatlarni sodir qilgan shaxs favqulotda affekt holatida bo'ladi. Sud, tergov amaliyotida shunday holatlar ma'lumki, jinoiy hatti-harakatlar, qachonki jabrlanuvchi tomonidan ko'p marta va takror sodir etilgan haqoratlardan so'ng sodir etilishi kuzatiladi.

Bunda ko'rinib turibdiki, jabrlanuvchi o'zining harakatini oxirida qo'pol va haqoratli harakatlar sodir qilishi mumkin, lekin bu harakatlarning o'zi affektning "so'ngi chora" sifatida kelib chiqishiga sabab bo'lishi ko'p hollarda kuzatilgan.

Shunday qilib fiziologik affekt, ya'ni jismoniy affekt birlamchi yoki bir marotabalik kuchli ruhiy hayajonlanish holatlarining paydo bo'lishi natijasida asta-sekinlik bilan affekt kechinmalarining to'planishida vujudga keladi.

Affekt ongning funkstiyasi yo'qolishini keltirib chiqarmaydi. Shu sababli shaxs, o'z hatti-harakatlarini eslaydi, ba'zida bu harakat yoki harakatning ba'zi bir elementlari esdan chiqib qolishi mumkin.

NATIJARLAR. Fiziologik affektning informatik belgilari quyidagilar:

1. Ongning torayishi affektning chuqurlashuviga olib keladi. Bunday holatlarning vujudga kelishi ong doirasining chegaralanishi jarayonida aniqlanadi. Bundan tashqari, vaziyatni nazorat qilish tartibining buzilishi bilan ham yuzaga kelishi kuzatiladi. Bunda asosiy e'tibor zo'riqish manbaiga va u bilan bog'liq bo'lgan elementlarga qaratish maqsadga muvofiq. Ongning

emotional harakatidan, insonni haqoratlash, o'ta qanoatsizlanishdan tashqari ba'zi bir harakatlar bilan to'ldiriladi. Konflikt, nizoli vaziyatning qabul qilinishi biroz o'zgaradi. Mazkur holat saylanma fragment bo'lib qoladi. Ochiq bog'lanmaganlik bir vaqtdalik holatni yo'qotadi. Dastlabki tergov hamda ekspertiza jarayonida ayblanuvchining ko'rsatmalaridan ma'lumki, uning hatti-harakatlari ongdagi fikrini aniq belgilaydi, u ish uchun ahamiyatli vaziyatlarni qabul qilmaydi va anglamaydi. Fiziologik affekt o'zi-o'zi anglash jarayoning o'ta buzilishining ko'rsatkichlari bo'lib, affektni o'rab turgan derealizatsiya (qayta amalga oshirish) belgilari hisoblanadi, ularning mavjudligi affektni differentsiyalashtiradi (tabaqalashtiradi). Ong torayishining tashqi belgilaridan biri – orientirovka qilishning (bilish jarayonlarining) pasayishi, atrof-muhitga ko'r-ko'rona jahl va sezgirlikning kamayishi hisoblanadi. Bunda ayblanuvchi o'z jarohatlariga e'tibor qilmaydi, xavfli to'sqinliklarga e'tiborni qaratmaydi, atrofdagilarni tan olmaydi, maqsadga erishish uchun biror narsaga e'tibor bermasdan to'g'ridan-to'g'ri harakat qiladi.

2. Xulq-atvor va faoliyatning buzilishi. Buzilish jarayoni ong funkstiyalarini chetga og'ishida, o'ta qaysarlik va harakatning stereotiplarida o'z aksini topadi. Bunda faoliyatning tuzilishi buzilib, murakkab intellektual malakalari buziladi. Ya'ni, ongni nazorat qiluvchi oddiy elementlar harakat avtomatizm, maqsadga yo'naltiruvchi usul va vositalar yo'qolishini anglatadi. Yuqorida ko'rsatilgan o'ziga xos xususiyatlar quyidagi tipik kriminologik affekt holatida amalga oshirilgan jinoyatlarni aniqlaydi. Ular uchun ko'p marotaba kaltaklanish va jarohatlar olish, haqoratlanish xususiyatlari xos bo'lib, ko'pincha to'la qarshilikka qaramay uni o'limga olib keladi. Bunday holatda shaxs juda katta qarshilikni engishga qodir bo'lib, murakkab kuchga ega bo'ladi.

3. Asabiylashgan emotional holatning tipik dinamikasiga ko'ra tavakkalchi shaxsni sub'ektiv timsol qilish va rivojlanishning impulsivlanishi (ichki turtki yordamida), portlovchi lavaga o'xshab borishi va sekinlashuvi, ya'ni ba'zi psixologlarning fikriga ko'ra to'g'ri burchakli affekt holatining kechishi hisoblanadi.

4. Affektning xarakterli fiziologik belgilaridan biri, nutqning eskpressiv va kommunikativ funkstiyalarining buzilishida ifodalanadi. Nerv sistemasining kuchsizlanishi va ishdan chiqishi bosqichida energiyani juda intensiv ravishda sarflash – bu affektiv portlash jarayonida har bir kishi uchun simptomdir. Bularga, psixik vajismoniy zaifliklar, kuchli psixik ezilish, depressiya, bo'shshish, o'ta charchash, o'zini yo'qotib qo'yish, jahli chiqishi va jabrlanuvchiga achinish hislari kiradi. Qoida bo'yicha bu toifa shaxslar jinoyat joyida qoladi, odatda sodir qilgan qilmishi yuzasidan o'zi huquq organlariga murojaat qiladi, jabrlanuvchiga yordam berishga shoshiladi[10].

XULOSA. Muhit shaxsning individual psixologik xususiyatining kompleksiva sub'ekt – konflikt jarayonidagi muvaqqat holatdir.

Bir shaxsda mavjud bo'lgan, ya'ni affektni keltirib chiqaradigan

psixologik muhit, boshqa bir shaxsning hatti-harakatlaridagi uzluksiz holatlarning buzilishiga olib kelmaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. F.F.Usmonov, Z.S.Elov. SUICIDE – AS A GLOBAL PROBLEM FACING HUMANITY.WEB OF SCIENTIST: INTERNATIONAL SCIENTIFIC RESEARCH JOURNAL. Volume 3, Issue 2, Feb., 2022 349-354

2. Elov Z.S. Berdiyeva D.Sh. PSYCHOLOGICAL REASONS FOR SUICIDE MOTIVATION IN ADOLESCENTS WITH DEVIANT BEHAVIOR. ORIENTAL RENAISSANCE: INNOVATIVE, EDUCATIONAL, NATURAL AND SOCIAL SCIENCES SCIENTIFIC JOURNAL. VOLUME 2, ISSUE 2 February 20221003-1009

3. Z.S.Elov. Suicide as a global problem facing humanity. Science and Education №2. 2022 1247-1252

4. Elov Z.S. PSYCHOLOGICAL INFLUENCE OF SPEECH DISORDERS AND THE CAUSES THAT CAUSE THEM ON THE CHILD'S PSYCHE. ACADEMICA GLOBE: INDERSCIENCE RESEARCH Volume: 3, ISSUE 1, JANUARY-2022 39-42

5. Elov Z.S. CAUSES AND ANALYSIS OF SUICIDAL THOUGHTS AMONG ADOLESCENTS. EPRA International Journal of Research and Development (IJRD) Volume: 6 | Issue: 11 | November 2021 175-76

6. Elov Z.S. PSIXODIAGNOSTIKA VA EKSPERIMENTAL PSIXOLOGIYA. O'quv-metodik qo'llanma. 2021. Vuxoro 1-164.

7. Elov.Z.S. Qadimgi xalqlar urf-odatlari va rivojlangan jamiyatda ўz joniga qasd qilişning ijtimoiy psixologik sabablari. Tarix va bugun (qadimgi xalqlar urf-odatlari va bugungi zamon) JAMIYAT VA INNOVASIYALAR. 10.2021 169-173

8. Элов З.С. СУИЦИД - ЎЗ ЖОНИГА ҚАСД ҚИЛИШ ИЖТИМОЙ ПСИХОЛОГИК МУАММО СИФАТИДА CONFERENCE ON SOCIAL AND HUMANITARIAN RESEARCH. International Conference on Social Humanitarian Research 17-18 th September, 2021 Poland 188-189

9. Z.Elov. QOBILIYATNING SHAXS PSIXOLOGIYASIDAGI O'RNI VA DANNING-KRYUGER EFFEKTI. PEDAGOGIK MANORAT 2021/10/30 No. 5 Stranicy 143-144

10. Elov Z.S. CONDITIONS AND THE REASONS OF CASES OF THE SUICIDE AMONG THE STAFF OF LAW-ENFORCEMENT BODIES European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol 5 2017

11. Элов З.С. ПРИЧИНЫ СУИЦИДАЛЬНОГО ПОВЕДЕНИЯ: СОЦИАЛЬНЫЕ И АСОЦИАЛЬНЫЕ ФАКТОРЫ. ВЕСТНИК ИНТЕРГАТИВНОЙ ПСИХОЛОГИИ 2016 14/112-115

12. Элов З.С. ИССЛЕДОВАНИЯ ПРИЧИН УСЛОВИЙ, ФАКТОРОВ СУИЦИДАЛЬНОГО РИСКА. Евразийский юридический журнал. 7 (86)2015. 310-312